

Mens en Wereld



We zijn er weer. Het nieuwe leven is weer begonnen. Wat mijzelf betreft, met een enorme zak vol goede voornemens en de vaste wil om de zaken nu eens en vooral goed en efficiënt aan te pakken en geen tijd meer te verdoen met onnuttige beuzelarijen. 't Is een heerlijke en tegelijk geruststellende gedachte, zowel voor mezelf als voor mijn omgeving, dat zo'n periode van tomeloze energie doorgaans weer gauw voorbij is.

Ik hoop, dat u een prettige vakantie hebt gehad en niet geteisterd bent door het slechte weer. In de streek waar wij waren, in Frankrijk, was het wat frisser dan we het de afgelopen vier jaar gewend waren, wat voor ons, Hollanders, eigenlijk wel aangenaam was. Maar de vrouw van de kruidenier in ons dorpje, sprak er schande van, dat we midden in de zomer met vesten aan moesten lopen. In Parijs droegen ze zelfs regenjassen, dat had ze op de televisie gezien en zelf was ze op een avond naar haar zuster gegaan, aan de andere kant van het dorp, met een jas aan! Op Hollanders maakt zo iets nauwelijks indruk, maar als er toch sterke verhalen ter tafel moesten komen, had ik ook nog wel iets, want die ochtend hadden we een brief van mijn ouders gekregen, met de vermelding van kolossale hagelstenen en het droevige feit, dat mijn moeder de brief zat te schrijven met een elektrisch kussen in haar rug. Helaas vergiste ik me in m'n enthousiasme en ik schilderde oma, in plaats van met een coussin électrique, met een poussin électrique en dat betekent: een elektrisch kuiken! 't Maakte toch indruk, misschien wel juist daarom.

De meeste bezienswaardigheden uit de streek kennen we nu zo langzamerhand wel en dat is rustig. Toch raken we nog wel eens in een kerk of een kasteel verzeild. In het kasteel, dat we deze keer bezochten, met een afschuwelijke gids, die het allemaal geen biet kon schelen, werden we onder andere naar de keukens gevoerd, waar te midden van allerlei eeuwenoude potten en pannen, ergens in een verre hoek, bedekt door een krant, een hypermodern elektrisch fornuis stond. Het oorspronkelijke fornuis was er ook nog: een stookplaats, met een plaat eroverheen met twaalf gaten. 'Wat is dat?' vroeg onze jongste dochter. 'Een fornuis voor twaalf pannen', zei ik. 'O', zei ze, 'ik dacht, dat het de w.c. was.' Een beetje onvrij, zo met z'n twaalf, vonden we. Maar waar die dan wel is geweest... Ik heb wel eens gehoord, nergens in die kastelen.

Daar moet je niet aan denken...

De ondergang van de Joden in Nederland

In 1950 kreeg professor Presser van het **Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie** opdracht om de vervolging en de verdelging van de Joden in Nederland van 1940-1945 te boek te stellen. Na 15 jaar arbeid liggen de beide delen voor ons. Het motto koos de schrijver uit een boek van Albrecht Goes, **Das Brandopfer**. Het luidt in vertaling:

'En men moet het ook vergeten, want wie zou kunnen leven als hij niet kon vergeten? Soms echter moet er iemand zijn die er melding van maakt.'

Zo iemand heeft Presser willen zijn en hij heeft het afschuwelijkste boek geschreven, dat men zich kan denken. Sober verhaald, strikt chronologisch, goed gedocumenteerd, alleen oordelend in kleine sarcastische zinnen, doet hij het infernale verhaal van de grootste schande van onze tijd. Stap voor stap, langs de weg van kleine, vernederende verbodsbepalingen, plagerijen, treiteren, in de val lokken, toeslaan, eindigend in de gaskamers der concentratiekampen, gründlich systematisch hebben medemensen van ons medemensen van ons vernietigd, alsof het sprinkhanen waren, die de oogst opvraten. 'In het geheel hebben 98 deportatietreinen het land verlaten, waarvan 93 uit Westerbork, 5 uit andere plaatsen in Nederland. Van die treinen is uit 26 geen enkele inzittende teruggekeerd, uit sommige andere niet meer dan één. Het is niet gemakkelijk, hier met precieze cijfers te werken, omdat een aantal treinen onderweg in verschillende delen gesplitst is, zodat in Auschwitz, het voornaamste eindstation, 67 aankwamen met circa 60.000 personen, waarvan 500 zijn teruggekeerd...

De rechtbank vraagt, in vele gevallen van moord of sadisme, een psychiatrisch rapport en de beklagden worden dikwijls niet of gedeeltelijk toerekeningsvatbaar geacht. Bij deze massamoord zijn duizenden Duitsers betrokken geweest die allerm minst niet toerekeningsvatbaar waren. Zij hebben, in koelen bloede miljoenen mensen vermoord, omdat zij die haatten. De zedelijke verwordenheid, die hiertoe kwam is zo, buiten alle proporties, groot, dat 'gewone' mensen het zich niet kunnen voorstellen, omdat zij niet slecht genoeg zijn. Wij, die Presser's boek gelezen hebben moeten bekennen, dat wij, al hebben wij de oorlog bewust beleefd, nog niet voldoende beseft hebben wat er precies ge-

beurde. Het is altijd nog honderd keer erger, gemener, bestialer en geraffineerder toegegaan dan wij geweten of vermoed hebben. Wij staan voor raadselachtige afgronden van de menselijke ziel, afgronden van demonische driften. Het is ondenkbaar, dat ooit nog iemand met recht zal menen, dat de mens 'in wezen' goed is en dat hij alleen, in het nauw gedreven door ongunstige omstandigheden, tot wreedheid kan komen.

Onder een bepaalde gezichtshoek bekeken is de geschiedenis van de mensheid één grote, afschuwelijke, wrede moordpartij; soms wreed uit pure machtswellust, zoals bij de Hunnen, soms wreed om een idee, een dogma te verbreiden of te hoeden, zoals bij de kruistochten in en buiten Europa, soms wreed uit nationalisme, uitmondend in militarisme, in koloniale of andere oorlogen. Het is één brede, bloedige weg van martelen en doodslaan, in koelen bloede of in opwindend. Omdat men meende, dat het moest. Wij leven ten dele nog in de ban van de illusie van het vooruitgangsgeloof, dat meende, dat de mens, met opstaan en vallen, toch, langzaam en geleidelijk, zedelijk beter werd. Deze illusie, die zoveel goeds tot stand heeft gebracht, heeft de doodsteek gekregen door het optreden van het Nationaal-socialisme en het Fascisme. Bewust werd het primitieve beest naar boven en naar voren gehaald, bewust werd de kleine laag van beschaving en menselijkheid verwijderd, met een beroep op mannelijkheid, gezondheid, 'bloed en bodem'. Dit barbarisme ontstond in Duitsland, dat onder leiding kwam van een maatschappelijke mislukkeling, fanaticus en sluwe intuïtieve psycholoog, die met zijn aanhangers het heeft bestaan om in enkele jaren miljoenen Joden en zigeuners te 'likwideren', als eindoplossing van het 'Joodse vraagstuk', zoals zij dat noemden. Zij meenden dit te moeten doen om de wereld gezond te maken, het z.g. arische ras te zuiveren. Joden en zigeuners waren de oorzaak van, ja, waarvan eigenlijk? Van zedelijk verderf? Neen. Van economische crises? Neen. Van maatschappelijke misstanden? Ja, alleen in de speciale betekenis die de nazi's aan het woord misstand hechtten. Er is maar één antwoord, dat een complex van oorzaken aanduidt. Zij moordden uit afgunst, uit res-

(Zie verder pag. 3)



Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no 16 - 4 september 1965

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

DE VERENIGING Dorpsbelangen van het Friese plaatsje Jelsum protesteert tegen de overlast die wordt ondervonden van de straaljagers die op de vliegbasis Leeuwarden zijn gestationeerd. Volgens de commandant van de vliegbasis is alles geheel volgens de regels en wordt de overlast tot een minimum beperkt, maar niettemin beginnen de inwoners van de omliggende dorpen er langzamerhand genoeg van te krijgen. Dat laatste kan ik mij sedert de vakantieweken die ik in Twente heb doorgebracht, levendig voorstellen. In Twente is namelijk ook zo'n basis en daar zat ik nog niet eens zo dicht bij als die mensen in Jelsum. Niettemin is de geluidshinder van de voortdurend overvliegende straaljagers veel erger dan wij ons in de steden in het Westen (die blijkbaar in dit opzicht worden ontzien) kunnen voorstellen. Die hoge fluittoon, dat oorverdovende lawaai als die dingen erg laag komen, is eenvoudig zenuwslappend, en dat wordt alleen maar bevestigd door de mensen die daar wonen en er dus al jaren aan 'gewend' zouden moeten zijn. Wanneer dat alles dan nog bijna dagelijks gepaard gaat met harde klappen, veroorzaakt door het doorbreken van de geluidsbarrière, soms meermalen achtereens, dan waant men zich in plaats van in een rustig en vriendelijk vakantieoord in een complete oorlogssituatie. De angstreacties van kleine kinderen zijn misschien wel het duidelijkste bewijs van het onmenselijke van die toestand. De commandant zal wel zeggen, dat alles volkomen volgens de regels geschiedt, maar ik kreeg die twee weken in Twente de indruk dat die regels voornamelijk inhouden, dat alles mag.

HET VOLGENDE verhaal leek mij de moeite waard om in zijn geheel uit de Nieuwe Rotterdamse Courant over te nemen: 'Een bejaarde inwonerster van het bejaardencentrum St. Elizabeth in het Limburgse Bocholtz is bijna het slachtoffer geworden van een prestigestrijd tussen de organisatoren van een zg. ziekentriduüm in Bocholtz en Simpelveld. Een triduum is een r.-k. driedaagse godsvruchttoefening, een bijeenkomst, aldus pastoor J. Abels van Bocholtz in de Volkskrant, om de mensen dicht bij God te brengen. Het eerste middel daarbij is de liefde. Aanvankelijk lag het in de bedoeling het triduum dit jaar eens gezamenlijk voor Simpelveld en Bocholtz te organiseren. Dit stuitte op grote moeilijkheden toen Bocholtz het eerstkomende geza-

menlijke triduum voor zich opeiste. Het plannetje ging om 'technische' redenen niet door. Simpelveld zette toen een eigen triduum op stapel; de moeder-overste van het bejaardencentrum te Bocholtz verbood de bejaarden aan het triduum te Simpelveld deel te nemen. De zeventigjarige mevrouw H. van Alphen-Smitsz was evenwel ongehoorzaam. Ze ging toch naar Simpelveld, zg. om haar kinderen te bezoeken. Bij haar terugkeer werd haar de toegang tot het bejaardencentrum ontzegd. Dank zij het ingrijpen van de provinciaal-overste mag zij nu toch weer terugkeren. Een triduum is een r.-k. drie dagen durende godsdiensttoefening die, aldus citeren we pastoor Abels van Bocholtz nogmaals, tot doel heeft de mensen dicht bij God te brengen. Het eerste middel, zo zegt hij, is daarbij de liefde. We zullen het daar dan maar op houden.'

IN DEZELFDE krant trof mij een ingezonden stukje van de heer A. Blankert te Utrecht naar aanleiding van het feit dat de Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot bevordering der geneeskunst heeft voorgesteld de anticonceptiepijl slechts op doktersrecept verkrijgbaar te stellen. De heer Blanker schrijft o.m.: 'Nu blijkt evenwel dat (dit) ook aanleiding kan geven tot curieuze gevallen van misbruik van de zijde van de arts. Ik ken nl. twee (meerderjarige) vrouwen aan wie hun arts op niet-medische grond heeft geweigerd een recept voor de pil uit te schrijven. Bij het consult was geen sprake van de in het artikel in de N.R.C. genoemde mogelijkheid van misselijkheid, vleesbomen, depressies etc., doch de bedoelde artsen motiveerden beiden hun weigering slechts met het feit dat de dames in kwestie niet gehuwd waren. Men kan rustig aannemen, dat deze twee gevallen niet de enige zijn. Wellicht bestaan er ook artsen die geen recept verstrekken, wie weet om welke andere redenen die niets met geneeskunst uitstaande hebben. Me dunkt dat dat toch niet de bedoeling kan zijn geweest van het besluit van de Maatschappij.'

AAN ONZE geestverwant de heer James Ravell, leraar aan een middelbare school te Elsie's River, een voorstad van Kaapstad, is door de Zuidafrikaanse regering een paspoort geweigerd, dat het hem mogelijk gemaakt zou hebben colleges te volgen aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, zulks op een beurs hem verstrekt door het Universitair Asielfonds. Een

reden voor dat besluit werd niet opgegeven, dat hoeft in zo'n land natuurlijk niet. Met politiek kan het nauwelijks te maken hebben, omdat de heer Ravell sinds 1950 aan geen enkele politieke activiteit heeft deelgenomen. De oorzaak zou kunnen zijn, dat hij een neger is, maar waarschijnlijker acht de heer Ravell, dat de weigering wordt veroorzaakt door het feit dat hij geen christen is. Hij vertaalde Bertrand Russels boek 'Waarom ik geen christen ben' in het Afrikaans en won in 1959 de eerste prijs voor Afrika in een essaywedstrijd, uitgeschreven door de Internationale humanistische en ethische unie (I.H.E.U.) met een verhandeling getiteld 'Ethisch humanisme als levenshouding'. Hoezeer deze hele affaire (alweer) een schril licht werpt op de onvrijheid waarin men in Zuid-Afrika moet leven, wij mogen er trots op zijn, dat de Zuidafrikaanse regering zodoende ondubbelzinnig bevestigt, dat het humanisme met haar opvatting van menselijkheid te enen male onverenigbaar is.

DAT KUNNEN de vertegenwoordigers van de zogenaamd christelijke partijen in onze Eerste Kamer niet zeggen, die minister Luns bestreden om zijn ton voor het Defence and Aid Fund. Allerlei zakelijke belangen en teder bezongen 'stamverwantschap' (overigens een heidens begrip!) voerden de boventoon in hun betogen. Dat Verwoerd zijn politiek met 'christelijke' argumenten pleegt te verdedigen, werd door geen van hen als misbruik van hun geloof gekenschetst. Gelukkig maar dat liberaal en socialist elkaar in hun opvattingen over een menswaardige samenleving konden vinden ter verdediging van 'de ton'. Het

zou toch wel triest zijn als wij de slachtoffers van de apartheidspolitik zonder enige steun zouden laten, alleen omdat zulke 'christelijke' volksvertegenwoordigers menen, dat dat wel eens wat geld zou kunnen kosten. Er is, als reactie op de bekrompen visie van deze heren, een Nederlandse afdeling opgericht van het Defence and Aid Fund, met als doel de ton te verdubbelen. Als u daaraan mee wilt helpen, kunt u uw bijdrage storten op postgiro 580900 van Comité Zuid-Afrika te Amsterdam, onder vermelding 'Akte Verdubbel de Ton'.

VLAARDINGEN heeft een sluitende begroting, heb ik gelezen. Wat dat nu met levensbeschouwing te maken heeft? Het was mij ook niet duidelijk, maar Groot-Vlaardingen, een plaatselijk advertentieblaadje, verheldert de zaak: 't Klopt weer - heb ik begrepen. Links en rechts, of liever: debet en credit. Maar (de wethouder) heeft er wel een bedenkelijk gezicht bij getrokken. En dat is minder mooi. Als er onvoorziene uitgaven komen, zou hij niet weten hoe die te dekken. Zo is hij ineens een stuk dichtter bij me gekomen. 't Vergaat mij al net zo. Blij als je de eindjes aan elkaar kunt knopen - maar er moeten geen onvoorziene dingen gebeuren. (Maar...) Wat moet je dan? Zonder plannen leven? Zonder begroting? Nou, dat niet, dacht ik. 't Kan anders en 't kan beter. Samen met God je plannen maken. Samen met Hem je begroting opmaken. Zoals de Bijbel het ergens zegt: Ken Hem in al uw wegen, dan zal Hij uw paden recht maken!' Blijkbaar is het opvoeren van God als 'de betere boekhouder' geen profanatie.

CHINESE JONK

Achter 't gelapte zeil ijlen wij verder
over het groene water langs de kust,
waar rizophoren in perverse lust
hun wortels naakt uit de moerassen trekken.
Laat deze hete zon het zicht verblinden,
de zee is wijd, en overal een doel.
Zal ik in Singapore de liefste vinden
of in Shanghai? Wij kunnen ons niet binden,
de zee is wijd en wijd is ons gevoel.
Ik hoor de bontgelapte ruime zeilen
van mijn Chinese jonk, ik moet op zee
einders najagen, aan geen land verwijlen
dan deinend op een paarlemonoeren ree.
Haaienbloed, zeemeerminnen en typhonen,
een bamboedek onder de blote voet,
alleen de eigen huid om in te wonen,
soms nog een vrouw, rijst, vis; het is al goed.
Achter 't gelapte zeil ijlen wij verder,
rusteloos verder, tot een sumatraan
mijn oude jonk grijpt en wij fier vergaan
(zonder een sterfbed, erfenis en tranen)
tienduizend vaders diep in d'oceaan.

Willem Brandt.

Uit: Tussen Steen en Bamboe. Uitg. C. P. J. van der Peet, Amsterdam 1956.

De ondergang van de Joden in Nederland

(Vervolg van pag 1)

sentiment. De nazi's waren jaloers op economisch slagen, op een hecht gezinsleven, op creativiteit, op intellect, op humor, op gebrek aan chauvinisme (nationalisme stoelt op angst), op idealisme. Miljoenen Joden zijn vergast omdat zij in enkele opzichten anders waren dan de omwonenden en omdat zij de zondebokken werden voor alle mislukkingen die de anderen, door hun schuld, ondergingen. Deze massamoord heeft een schuld op het Duitse volk gelegd, die onuitwisbaar is. Duizenden zijn direct schuldig en aansprakelijk, omdat zij dit alles bedacht en uitgewerkt hebben. Tienduizenden zijn medeplichtig omdat zij zich geleend of aangeboden hebben de moord te begaan ('Befehl ist Befehl' is uitsluitend de verdediging van de lafaard zonder verantwoordelijkheidsbesef), honderdduizenden zijn nalatig omdat zij niets gedaan hebben om dit alles tegen te gaan, ook toen zij beseften wat er aan de hand was en miljoenen dragen de schuld met zich, dat zij een systeem gesteund hebben, waarbij het antisemitisme niet bijkomstig was maar essentieel. 'Wir haben es nicht gewusst' houdt de meest vernietigende kritiek in op het nationaal-socialisme. De Duitser werd tot zo'n graad van stompzinnigheid gedegradeerd, dat hij niet wist wat er gebeurde, dat hij niet wist wat het systeem inhield, dat hij steunde of dat hij aanvaardde. Ik neem aan, dat miljoenen Duitsers inderdaad niet geweten hebben wat zich voltrok in de concentratiekampen, maar iedere Duitser had vóór 1940 toch zoveel beleefd, gelezen en gehoord in eigen land, dat zij nu niet het recht hebben te doen alsof ze niets vermoed hadden. Hoorden zij het Horst-Wessellied aan als een ongevaarlijk gezellig marslied van een paar brute jongens? Presser vertelt, dat er door geen enkele Duitser, ooit een poging is gedaan om de levende inhoud van de lange treinen, die soms dagen op stations of emplacementen stonden en naar de kampen reden, te redden. De duizenden, die bij of in de omgeving der spoorwegen woonden of werkten hebben zeker geweten van het onbeschrijflijke lijden bij die 'transporten'. Dit alles heeft in onze tijd kunnen gebeuren is een gedachte die, verscherpt na de lezing van Presser's boek, in ons blijft. Meer religieus voelende mensen zullen zich medeschuldig voelen, omdat zij tot hetzelfde soort, homo sapiens, behoren als Hitler, Himmler c.s., meer rationeel voelende mensen, die zich vrij weten van elke vorm van antisemitisme zullen zich niet medeschuldig voelen in deze zin, maar wel nalatig. De schrijver van dit artikel schaamt zich diep, dat hij in het begin van de oorlog als leraar de oriëntatieverklaring getekend heeft en deze lafheid die door geen z.g. rationele redenering wordt goedgepraat is blijkbaar de lafheid geweest van tallozen. Nederland is, terecht, trots op de februaristaking, is trots op de landgenoten, die onderduikers hebben opgenomen, is trots op heldhaftige verzetsmensen. Maar niet vergeten mag worden, dat de houding van het overgrote deel van ons land, in zake de Jodenvervolging en de andere wandaden, verre van heldhaftig is geweest. Men mag geen heldenmoed veronderstellen bij de gemiddelde mens; de moed van de Carthagers in de 3e Punische oorlog of van de bezetting van Missolonghi in de Griekse vrijheidsoorlog, voor mijn part van de bezetting van Haarlem en Leiden in de 80-jarige oorlog, is uitzonderlijk maar deze mensen werden gedwongen om helden te worden. Zij konden niet anders, want ook de laffen zouden er aan gaan. Bij ons was het anders. De laffen hadden een gerede

kans om er door te komen en wat kon je doen voor de Joden? Zeggen en menen, dat het verschrikkelijk was. Het enige juiste, vechten en je opofferen, staken, saboteren, schieten, behoort bij een uiterst klein percentage van het mensdom. Het is een gebiedende eis om wantrouwend te blijven ten aanzien van Duitsland. Alles vergeven en vergeten schept onveiligheid voor de komende generaties. Er zijn geen garanties, dat het nu uit is met de barbarij en dat kan ook niet in 20 jaar. Er zijn zelfs vele tekenen, die wijzen op een hernieuwd nationalisme, op een hernieuwde fascistische geestesgesteldheid. En de miljoenen en miljoenen goede Duitsers, die er waren en zijn, lopen weer het gevaar, dat zij niet inzien hoe gevaarlijk het is om één man, Hitler, alle schuld te geven en dan te denken, dat men het verleden moet laten rusten. Het boek van Geisler, **Die Anfrage**, wordt geminacht in Duitsland.

Wantrouwend blijven maar geen haat kweken of blijven koesteren is de moeilijke opgave waarvoor wij — andere Europeanen staan. De schrijver van dit artikel wil u wel eerlijk bekennen, dat hij het zelf niet kan, dat hij er naar streeft.

Er is een hoogst belangwekkende zaak aan de orde in zake het geschiedenisonderwijs. De historica, mej. Dasberg heeft, voor haar promotie, de volgende stelling geformuleerd: 'Het uitweiden over de 2e wereldoorlog bij het geschiedenisonderwijs is niet het aangewezen middel tot het wekken van historisch bewustzijn bij de schoolgaande generatie en werkt bovendien op gevaarlijke wijze op de sensatiezucht en de gevoelens van valse romantiek bij de leerlingen.'

Als daarmee bedoeld is de krijgsgeschiedenis in engere zin is de stelling niet aanvechtbaar maar mej. Dasberg bedoelde ook dat er niet teveel uitgeweid moet worden over de Jodenvervolging en daarop is, vooral van Joodse zijde, heftige kritiek geuit. Dr. L. de Jong, de voortreffelijke leider van het Instituut voor Oorlogsdocumentatie sprak zelfs van het 'nonsensicaal karakter' van deze stelling. Maar ook op deze kritiek is weer hevige kritiek gevolgd.

Wie heeft gelijk? Mej. Dasberg, die in de **N.R.C.** en in het tijdschrift **Kleio** haar zienswijze heeft toegelicht, of De Jong en Presser c.s.?

Zelden ben ik iets tegengekomen waarbij het zo moeilijk is te oordelen. Geschiedenis doceren is inzicht verschaffen in het menselijk bedrijf, is niet de eigentijdse geschiedenis op de voorgrond plaatsen, is niet zedelijke verontwaardiging opwekken. Akkoord met mej. Dasberg. Het zou een vreemde, pragmatische geschiedbeschuiving worden om de jeugd steeds te blijven wijzen op de misdaden van Hitler c.s. en dit als de belangrijkste taak te zien voor de docent.

Wat woede, wanhoop, vertwijfeling, tranen en bloed in de geschiedenis was, wordt tot historische feiten. Dit proces kan men zo lang mogelijk trachten uit te stellen, afwenden kan men het niet. Akkoord met mej. Dasberg. Maar De Jong en Presser c.s. vinden het onaanvaardbaar, dat 50 % van de schoolgaande jeugd niet weet wie Mussert was en dat zij niet precies weten wat er gaande was in Hitlers tijd. Het grote gevaar bestaat, dat zij de historische feiten zien temidden van andere, dat zij niet beseffen hoe uitzonderlijk de Jodenvervolging is geweest en dat zij, na verloop van tijd weer onvoorbereid en argeloos komen te staan tegenover nieuwe gevaren. Het verschrikkelijke, demonische, moet ingeprent worden en de docenten moeten dat doen. Het is veel belangrijker, zeggen zij, dat de jeugd weet wie Himmler was

dan b.v. Alva. Akkoord met De Jong en de zijnen. Dit alles mag niet vergeten worden. De tragiek is, dat het toch tot een historisch feit, tot een getal wordt en dat de verontwaardiging niet blijvend is. Karel de Grote liet duizenden Saksen onthoofden omdat zij zich niet wensten te bekeren. Emotioneel zijn wij daar niet meer bij betrokken. Op de lange duur zal de opvatting van het geschiedenisonderwijs van mej. Dasberg het winnen, maar zolang het kan zal nu gewezen moeten worden op het ongehoorde van deze massamoord uit onze tijd. Niet bezoek stimuleren aan de film **'De langste dag'** die, hoe knap ook, de romantiek stimuleert, maar wel vertellen en tonen wat er gebeurd is onder de Nationaal-Socialisten. Niet haat kweken of koesteren, want daarmee wordt de kans vergroot, dat in een geïsoleerd Duits volk de haatgevoelens weer toenemen maar wel op z'n hoede blijven en wantrouwen blijven houden tegen dit onredelijkste van alle Europese volkeren. Het probleem Duitsland blijft het centrale probleem van Europa.

Dit artikel is geen kritiek geworden, in de gewone zin, op Presser's boek. Mijn diepe bewondering gaat uit naar de schrijver, die de afstand heeft kunnen vinden om zo over de ondergang van de Joden in Nederland te schrijven. Er is maar één aspect van het boek waar ik een vraagteken zet bij het oordeel van de schrijver, dat is over de leden van de Joodse Raad. Dat de leden er diep van overtuigd waren dat zij het best mogelijke voor hun mensen konden bereiken door hun activiteiten, lijkt mij buiten kijf. Dat de Joodse Raad een instrument is geweest in de handen der Duitsers om de Joden in de val te krijgen en te vernietigen is even zeker. De vraag is nu of er door het optreden van de Raad één Jood minder is vergast dan wanneer die er niet was geweest. Zou dat het geval zijn, dan heeft Presser te zwaar veroordeeld. Zo neen, dan is zijn oordeel over Asser en Cohen ook te zwaar, omdat zij niet wisten, niet konden weten wat wij nu, achteraf, weten, nl. dat de **algehele vernietiging** het doel was.

Dat, tot het allerlaatst toe, de miljoenen, die in de fuiken waren gedreven het afzichtelijke einde niet hebben willen zien of vermoeden is het enige moedgevende voor de overlevenden. De gemiddelde mens is niet zo slecht, dat hij zich kan indenken wat de allerslechtsten van plan zijn.

En de tweede gedachte die blijft na de lectuur is de verwondering en de bewondering over en voor de Joden. Wat een onwaarschijnlijk grote geestkracht, fysieke kracht, moed en humor om na een geschiedenis van bijna louter angst, tranen, onrecht en moord steeds weer te beginnen, in een zeker vertrouwen, dat het nu wel iets beter zal gaan.

De eerste druk van het boek was ogenblikkelijk uitverkocht, de tweede is verschenen. Dit boek moet gelezen worden door hen die hetgeen beschreven werd beleefden en door de jongeren. De prijs (f 29,50) is een groot bezwaar. De regering zou goed doen een goedkope uitgave te subsidiëren.

H. Bongers

Lezingen voor de radio

zo. 5 sept. **VARA 9.45 uur: Mej. K. Brouwer:** „Vrouwen in het nieuwe Azië”.

zo. 12 sept. **VARA 9.45 uur: S. Bouma:** „Geen enkele lichtglans”.

zo. 19 sept. **VARA 9.45 uur: Th. W. Polet:** „Wie niet werkt...”.

zo. 26 sept. **VARA 9.45 uur: Matthew I. Spetter:** „De hartstocht die onze verwondbaarheid heelt”.

Suriname: een ongelooflijk boeiend land 2

door
LEONORE DE VRIES

HET ONGUNSTIGST liggen de verhoudingen tussen de twee grootste bevolkingsgroepen. Wat betreft de andere groepen hoeft men zich, voor zover ik dat kan beoordelen, geen zorgen te maken. Maar tussen de werelden van Creolen en Hindostanen bestaat een kloof die moeilijk te overbruggen lijkt. Men begrijpt elkaar niet, voelt niet de behoefte elkaar te begrijpen en doet er dus ook geen moeite voor. Veelal ziet men op de ander neer. De man met Indisch bloed in de aderen acht degeen die van de Afrikaanse negers afstamt beneden zich, en andersom, hoewel deze minachting volgens mij bij beide volken andere oorzaken heeft. Beide groepen vrezen bij de ander ten achter te worden gesteld.

Het is niet alleen onbegrip, onwil om elkaar te begrijpen dat hier heerst, ik geloof dat soms ook jaloezie en vooral angst hun woordje meespreken. Plus van de kant van de Aziaten de wetenschap dat zij stammen uit het eeuwenoude cultuurland India. Toen ruim 90 jaar geleden de eerste 'koelies' – zoals zij genoemd werden (en soms nog genoemd worden, als scheldnaam¹) – als contractarbeider uit India hier aankwamen (men had immers voor de plantages na de vrijwording van de slaven arbeidskrachten nodig) hoefden de Creolen van deze arme immigranten niets te vrezen. Maar de Indiër kon zich goed aanpassen. Hij bleek over het algemeen arbeidzaam en zeer spaarzaam² te zijn, en de Hindostanen, zoals zij genoemd worden, namen snel in aantal toe. De Creolen, wier voorouders al genoeg landarbeid (wat zij als slavenarbeid waren gaan zien, geen wonder na eeuwenlange uitbuiting!) verricht hadden, deden bij voorkeur ander werk, administratief of bij het onderwijs. Maar nu begonnen de Hindostanen op te komen, zij lieten hun kinderen leren, er kwamen Hindostaanse onderwijzers, Hindostanen hadden grote handelondernemingen, enz.

Op het ogenblik schijnt het zo te zijn, dat het grootste deel van het kapitaal in handen van Hindostanen is, en overal, op de Landskantoren zowel als in rechtskundige en andere intellectuele beroepen en in de politiek, zijn de Hindostanen een zeer belangrijke groep geworden. Er zijn Creolen, die deze expansie van hun 'vreemde' landgenoten met lede ogen aanzien, die er bang voor zijn dat zij in de verdrukking zullen komen. Onbegrip, het gevoel voor minderwaardig te worden aangezien, en angst – dat zijn al drie factoren die niet gunstig zijn voor toenadering. Integendeel, zo iets kan de oorzaak zijn van veel ellende. Komt agressie niet vaak voort uit angst?

Het is eigenlijk geen wonder dat het met het tot elkaar komen van deze twee bevolkingsgroepen niet zo erg wil vlotten. Als je er alleen maar even bij stilstaat, hoe een volkomen verschillende achtergrond deze volken hebben! Mis-

schien is het enige dat zij met elkaar gemeen hebben het feit dat zij in Suriname wonen, dezelfde taal moeten leren en voor verschillende dingen op elkaar zijn aangewezen. Wat dit nationaliteitsgevoel betreft: ik zou niet durven beweren dat alle Hindostaanse landgenoten zich Surinamer voelen (officieel is de nationaliteit van alle Surinamers... Nederlands!). Hoewel ik deze opvatting niet met vele bewijzen kan staven en de lezer trouwens dit hele artikel moet opvatten als een weergave van persoonlijke indrukken, geloof ik zeker dat een aantal Hindostanen zich in hun hart meer Indiër voelt dan Surinamer. Let wel: voélt. Of ze het zijn, ondanks het handhaven van hun tradities, is een tweede. Men wordt toch langzaam-aan beïnvloed door zijn omgeving.

HET VORIG JAAR heb ik een Hindostaans muziekfestival (vergelijkt u dit alstublieft niet met de Westeuropese festivals!) bijgewoond. Daar kwamen groepen mannen en groepen vrouwen ook uit de distrikten musiceren. Hindoes en Moslims! Vele liederen hadden uiteraard een religieus karakter. Ik herinner me een gezongen gebed, dat door met gekruiste benen op de grond zittende mannen werd gezongen en dat alleen door zeer kleine cymbaaltjes werd begeleid. Het was zeldzaam meeslepend en fascinerend. Want hoewel de houding van de zangers

Verschillende rassentypen op de grote markt aan de 'Waterkant' in Paramaribo



bijna geen emoties verried, het gezang en de begeleiding werden heftiger en heftiger. Andere liederen – zeer vele – bezongen de daden van prins Ram, of andere gebeurtenissen uit het oude Hindoe-epos de Ramayana. Maar ook was er het vermanende lied, dat de jeugd aanspoort goed en veel te leren, en verschillende liederen over Suriname. Er was er één met een tekst ongeveer als volgt (alle liederen waren in het Hindi, de betekenis werd ons verteld): 'Wij zijn van Bharat (India) gekomen naar hier en hebben hier werk gevonden, werk en voedsel. Hier zijn onze kinderen geboren, hier hebben we lief en leed gedeeld. Suriname is ons vaderland.'

Gelukkig dat velen zo denken. Er zijn natuurlijk ook factoren die positief werken op het samengroeien tot één natie. De school is zo'n factor. Ook de Nederlandse taal die de officiële taal van Suriname is, en waar veel kinderen zich erg voor moeten inspannen om zich een beetje erin te leren uitdrukken. Vooral de kinderen die thuis alleen hun groepstaal spreken bv. Hindi of Javaans, Chinees of 'Sranan tongo' (Sri-naamse taal) zoals het negerengels hier genoemd wordt. Ofschoon het negerengels de omgangstaal is voor de bevolkingsgroepen onder elkaar, heeft deze taal een bezwaar dat het Nederlands niet heeft, nl.: verscheidene Hindostanen zien zó op deze taal neer, dat zij hem niet wensen te spreken als het niet strikt noodzakelijk is.

Voor Creolen geldt dit niet. Het negerengels is hun taal, geboren in de tijd van de slavernij, Suriname is hun land – zij voelen zich de Surinamers. Begripen als Creool en Surinamers worden door hen vaak verward. Ook hieraan zal wat moeten veranderen, als men wil dat ook andere bevolkingsgroepen zich Surinamers gaan noemen!

Het is eigenlijk jammer – hoé kleurrijk, levendig en aantrekkelijk het voor buitenstaanders ook is – dat de verschillende rassen hier zo gemakkelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Beweerde niet in alle ernst een Creoolse niet-ontwikkelde jonge vrouw tegen me, dat alle Hindostanen neerzien op kroeshaar en dat zij trots zijn op hun gladde haar? Vaak zit de oorzaak van de weerzin natuurlijk dieper. En niet zelden is de oorzaak van verafschuwing alleen het simpele feit, dat men weet – of alleen maar vermoedt, wat veel erger is! – door de ander te worden verafschuwd. Haat of vermoede haat wekt haat, ook minachting of vermoede minachting wekt haat en het is niet gemakkelijk uit zo'n vicieuze cirkel te geraken.

De scheldwoorden, de spot en de zelfspot zijn soms ook wel goedmoedig en vaak geestig. Stelt u zich voor een donkerkleurige Creool tegen een iets donkerder rasgenoot en vriend te horen zeggen: 'Je weet er niets van, jij zwarte neger!' Maar dit zijn mopjes die zij alleen onderling kunnen maken en dan, geloof ik, nog alleen maar als de verhouding heel goed is.

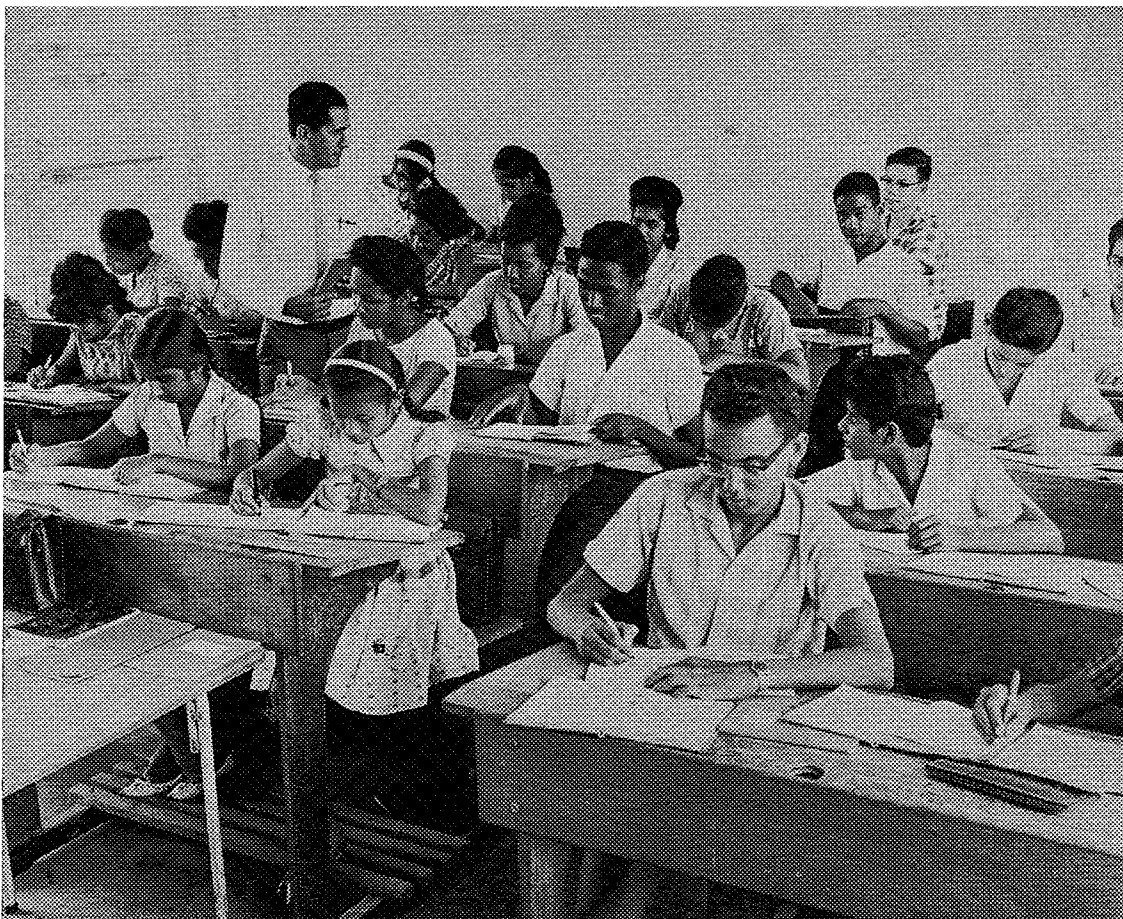
ER IS HIER EEN SOORT margarine in de handel, naar een vogel 'Gelebek' genoemd. Onlangs is er voor dit Surinaamse produkt veel reclame gemaakt, o.m. via de radio, zodat de slagzin 'Gelebek - Lekkerbek' iedereen in de mond lag. Een gütig Creools meisje sprak een goede kennis van haar - een half Chinese jongen - in die dagen soms met 'Gelebek' aan!

En wordt coca-cola, dat hier veel gedronken wordt, niet soms 'jodenpies' genoemd, omdat de directeur van de bottling company een Jood is? Humor en ernst kunnen echter snel in elkaar overgaan, vooral waar het deze gevoeligheden betreft. Mopjes, opmerkingen, aanmerkingen betreffende mensen van andere bevolkingsgroepen dan de eigene, zouden uit de Surinaamse gemeenschap natuurlijk niet weg te denken zijn. Een Stadscreools jongetje van vijf werd een keer geplaagd door het wat donkerder zoontje van de werkster. De kleine werd woedend. Wat was het ergste scheldwoord dat hij kon bedenken? 'Boesi-ningre'! (Bosneger). Tussen deze beide groepen, Stadscreolen en Bosnegers (soms Boslandcreolen genoemd, hoewel zij heel wat meer puur-neger zijn dan hun steedse en verwesterde broeders met hun huidskleur van donker tot licht) bestaat wel heel weinig geestelijke verwantschap. De Creolen zien meestal op hen neer en noemen hen voor zover zij nog niet bekeerd zijn tot het christendom, heidenen. Maar heeft men het recht op hen neer te zien al kent en begrijpt men hun gebruiken niet?

Over de godsdienst straks verder. Eerst wil ik u aantonen, met wel een vreemd restant uit de koloniale tijd we hier nog zitten. Een Creoolse, een meisje dat ik goed kende, sprak op een gegeven moment over iemand met 'mooi' haar. Wat bedoelde ze? Glad haar! En geregeld nog kan men Surinamers horen zeggen: 'Hij is erg donker, maar...' en dan volgt een positieve eigenschap: intelligent, beschaafd, of iets dergelijks. En dit vaak tegen mede-Surinamers. Men is nu, na 100 jaar, nog steeds bezig geestelijk over de verhoudingen, die eeuwendurende slavernij heeft gevormd, heen te komen. Aan de ene kant uit zich dit o.m. door fierheid, trots, overmoed soms, wil tot volkomen zelfstandigheid - aan de andere kant is daar de eigenaardige te lage waardering van het eigene, wat zich o.m. uit in bovengenoemde onbewuste gezegden. Drie eeuwen koloniaal regiem hebben wel hun sporen achtergelaten!

EN NU HET GELOOF. De Surinamers zijn zeer godsdienstig. Christenen zijn er veel (de Creoolse bevolkingsgroep en zeer veel Chinezen en een aantal Hindostanen bv.) maar ook zijn hier veel Moslims (een gedeelte van de Hindostanen en de Indonesiërs) en Hindoes. Er is een synagoge voor de gelovige Joden. Geen godsdienst belijden, niet aan een God geloven in wat voor vorm dan ook, is voor de meeste Surinamers maar vreemd. De meer ontwikkelden en vooral hen, die in Holland gestudeerd hebben, natuurlijk uitgezonderd. Voor velen staat het gelijk met *nog* heiden zijn en is het dus een kwestie van God nog niet kennen en nog bekeerd moeten worden, zoals men ook in het binnenland een aantal bosbewoners al bekeerde.

Een jongen van 17 jaar, die ik kende, zou naar Nederland gaan om daar de HBS te volgen en later voor dominee te leren. Hij was diep verwonderd toen hij hoorde dat ik niet in God geloof. Hij geloofde dat dat nog komen zou. En hij begreep het ook niet, want volgens hem was ik toch wel een goed mens. Maar welke reden heb je te streven naar goed te leven, als je niet



In een ULO-schoolklasse komt het multi-raciale karakter van de Surinaamse samenleving ook sterk tot uiting

geloof aan de God van liefde met zijn tien geboden?

Hoeveel mensen zo denken is me niet bekend, maar ik heb de indruk dat het geen klein aantal is. Verwonderlijk is het bij nader inzien niet. Zoveel eeuwen bestaat onze westerse maatschappij al en hebben wij niet, zelfs nu nog, meer begrip en ruimdenkendheid nodig van de kant van hen, die geloven?

Het is me opgevallen, dat in de Evangelische Broeder Gemeente het geloof zo blij beleden wordt. Deze sekte telt hier veel aanhangers. Zij en de katholieken hebben destijds ook onder de slaven veel goed werk verricht, ondanks het verzet van de planters, die niet graag zagen dat hun werkvolk zich ontwikkelde!

Ik geloof dat dit land nog de sporen draagt van de uitbuiting in de koloniale tijd. En van verwaarlozing daarna. Want het is ontzettend arm. De veelal ongeplaveide wegen, de zandtrotoirs, de vele gescheurde kleren, de scheefzakkende huizen en krotten, het tekort aan werkgelegenheid spreken voor zichzelf. Die indruk wordt sterker en overheerst de andere - die van kleur en blijheid - als je hier langer bent. Op de erven heerst vaak ontstellende armoede, veel erf-woningen regenen in. Er wonen vaak families in huizen niet groter dan een flink kippenhok. Direct buiten de kern van Paramaribo zie je al kinderen water halen, met teilen op 't hoofd en ernstige gezichten. Kinderen moeten ook vaak helpen bij het beroep van hun ouders, zowel op het land als in de winkels. De stad zou niet zoveel mensen moeten trekken. Weet u dat ruim een derde van de bevolking van Suriname in Paramaribo woont? Ieder trekt naar de stad en de werkloosheid wordt groter en groter. Het is een euvel, dat de toenemende criminaliteit wel in de hand zal werken. Er moet meer werkgelegenheid komen. De wegen zouden op grote

schaal verbeterd moeten worden, de huizen gesaneerd. Er zou zoveel moeten in dit land. Maar ieder ziet dat het niet mee zal vallen uit deze armoede te geraken.

1. De scheldnaam voor de andere groep is 'blakaman', zwarte! of 'ningre', neger.

2. Er doet een verhaal de ronde van de directeur of afdelingschef van een fabriek, die in de villawijk Zorg en Hoop in één van de riante stenen huizen woont, welke verhuurd worden door een Hindostaanse arbeider, die in zijn fabriek lopende band-werk verricht!

Eindelijk

IN M. EN W. werd melding gemaakt van de dwaasheid van enkele Canadese instanties, die een geïmmigreerde familie weigerden het Canadese staatsburgerschap te geven omdat de aanvragers weigerden de eed op de bijbel af te leggen. Tegen dit allerlaatste restje van de eenheid van kerk en staat heeft het geïmmigreerde gezin tien jaar lang gestreden en nu eerst is die strijd met succes beëindigd. Het Hooggerechts-hof in Ontario heeft uitgemaakt dat het betrokken gezin 'geacht moet worden het Canadese staatsburgerschap waardig te zijn. Dat de aanvrager een atheïst is, is geen grond voor afwijzing van de aanvraag tot het staatsburgerschap.' Een hernieuwde aanvraag zal dus niet langer afgewezen worden en hiermee is aan een relict dat tot onbillijkheid leidde een einde gemaakt.

Het is een wonderlijke zaak met de eed en de belofte, ook in ons land nog. De formule 'Zo waarlijk helpe mij God almachtig' is zo afgesleten, zo gespeend van elke inhoud, zo formeel, dat er talloze buitenkerkelijken zijn, die geen enkel bezwaar hebben deze eed af te leggen omdat er geen betekenis aan gehecht hoeft te worden.

De houding van de man uit voornoemd gezin lijkt ons toch juist, omdat hij door zijn principiële houding t.a.v. deze eed met mee hielp de aandacht te vestigen op een vermolmd relict.

Philip Roth en Bernard Malahud, twee Amerikaans Joodse auteurs

De moderne seculaire Joodse literatuur vond haar oorsprong in de tweede helft van de vorige eeuw in de ghetto's van Polen en Rusland. Zij werd in het Jiddisch en het Hebreeuws geschreven. In die ver afgelegen en volkomen gesloten Joodse gemeenschappen begon iets van de grote geestesstroming van die tijd door te siepelen. Naast de traditionele religieus filosofische werken en het orale volksverhaal werd de behoefte gevoeld aan een wereldlijke temporaire literatuur. Zo ontstond deze prachtige vertelkunst, sterk religieus getint, oud-testamentisch van sfeer, vol humor en van een sterke sociale gerichtheid. Een kunst verwant aan de volksvertellingen en gedragen door de religieus filosofische gedachte, die zich afspeelde binnen de geslotenheid van het ghetto.

Daarnaast ontstond in de laatste vijftien jaar in Amerika en West Europa een Joodse literatuur, spelend in het Joodse milieu, geschreven door Joden in de taal van het land waarin zij leefden. Dit werk droeg de Joodse signatuur, maar tevens die van het land en de letteren waarbinnen het ontstond.

Onder de Oosteuropese emigranten, die aan het eind van de vorige en in het begin van deze eeuw naar Amerika emigreerden bevonden zich verscheidene Jiddische schrijvers. Zij brachten hun kunst en de traditie waaruit die kunst was ontstaan mee naar de nieuwe wereld. Verscheidenen van hen bleven alleen in de oude vrouwde taal publiceren, ook nadat zij het Engels voldoende machtig waren geworden, maar hun verhalen bleven ook in het oude milieu geplaatst. Het waren warme innige verhalen, vol romantisch heimwee naar een besloten en overzichtelijke wereld, die men gedwongen door vervolging en discriminatie, voorgoed had moeten verlaten. Ze waren geschreven in het oude patroon der ghettoliteratuur, religieuze en kleurige volkskunst, vol humor en met veel sociaal gevoel. Afgesneden van de werkelijkheid van het alledaagse leven kwam er een bepaalde verstarring in op, de zelfde rollen werden aan de zelfde personages opgedragen, de wijze goede rabbi, de fantastische dwaas, de huwelijksmakelaar en de lieve, altijd voor haar gezin zwoegende moeder. Van deze Amerikaans-Jiddische schrijvers is Isaak Bashevis Singer de grootste. Hij werd in 1904 in Polen geboren en kreeg in Warschau een opleiding tot rabbijn. In 1935 emigreerde hij naar Amerika, waar hij redacteur werd van een Joods tijdschrift waarin zijn verhalen die hij in het Jiddisch bleef schrijven werden gepubliceerd. Gimpel de dwaas is zijn meest bekende boek. Met Singer bereikte deze Jiddische literatuur haar hoogtepunt en haar eindpunt.

Naast de Jiddische auteurs kwamen in Amerika Joodse schrijvers aan het woord, die geen emigranten meer waren, maar Amerikanen en Joden. Zij schreven in het Engels en hun werk speelde zich voornamelijk af in het eigen Joodse milieu en hield zich bezig met de eigen Joodse problematiek.

Binnen de Joodse gemeenschappen in de Verenigde Staten zette zich het zelfde proces in werking, dat zich, – maar over een veel langer

tijdsverloop verdeeld, in de Joodse samenlevingen in West-Europa, zoveel eerder en zoveel langzamer en daarom minder pijnlijk gevoeld, had voltrokken. De Joodse emigranten brachten uit hun ghetto's naar Amerika de eigen tradities mee, die van een volk met een zeer oude geschiedenis, een eigen godsdienst, eigen leef- en eetgewoonten en de herinnering aan pogroms en achterstelling. Aan deze traditie bleef men trouw, maar tegelijkertijd zette zich een proces van aanpassing in, dat zich in de volgende generatie sterk versnelde. Hoewel men nog als groep bij elkaar bleef, leefde men nu in open wijken en niet meer in de afgesloten sfeer van een kleine ghetto-enclave. De kinderen gingen op Amerikaanse scholen en leerden daar de Amerikaanse manier van denken en leven kennen. In een naar de satyre neigend, maar eigenlijk navrant verhaal *De Beking der Joden* uit zijn bundel *Vaarwel Columbus*, dat het vorige jaar in Nederlandse vertaling bij Polak en Van Gennep verscheen, – vertelt Philip Roth, over de botsing tussen de wereld van school en die van thuis, die zich in een dertienjarige Joodse jongen voltrekt. Ozzi's moeilijkheden beginnen daarmee, dat hij van rabbijn Binder wil weten, hoe hij de Joden het Uitverkoren Volk kan noemen, terwijl in de onafhankelijkheidsverklaring van Amerika toch uitdrukkelijk werd vastgelegd, dat alle mensen gelijk waren.

Integratie in en assimilatie aan een andere samenleving en cultuurklimaat is voor het individu dat daaraan wordt bloot gesteld een pijnlijk proces. Des te pijnlijker naar mate de eigen tradities hechter geworteld zijn. Het heeft onzekerheid en twijfel ten gevolge, angst om de eigen identiteit te verliezen en veelal een enorm schuldgevoel, omdat de aanpassing aan de 'anderen' makkelijk de vorm aan gaat nemen van verraad aan het eigene. De conflicten van Roth's personages ontstaan niet uit de verhouding van Jood en niet-Jood, maar uit de integratieproblematiek binnen de eigen Joodse gemeenschap of uit het dualisme, dikwijls jarenlang onbewust, in het eigen gevoelsleven. Stuk voor stuk zijn Roth's verhalen grotere of kleinere Joodse tragedies, soms vermold als satyre door de wijze waarop hij triviale en burleske details gebruikt. Zijn Joden zijn religieus nauwelijks of in het geheel niet meer en maatschappelijk slechts in een los verband met de eigen gemeenschap verbonden. Zij zijn Amerikanen van Joodse afkomst, die zich hebben aangepast en het verleden verdrongen hebben omdat ze het kwijt wilden zijn, tot zij in een situatie geraken waarin dit weggedrongen verleden zich opnieuw in hun levens manifesteert. Daaruit ontstaat het conflict dat de inhoud van deze verhalen vormt. In *Eli*, de fanaticus worden in een neurotische de latente onzekerheden virulent, wanneer hij in de persoon van de talmoedische leraar met zijn eigen verdringen wordt geconfronteerd. In het verhaal *Een Verdediger des Geloofs* raakt een Joodse sergeant in de meest ingewikkelde gevoelsverwarringen, door de Joodse recrutee, die ten eigen bate met een appèl op de Joodse saamhorigheid zijn meerdere onder druk zet. Een uiterst amusant verhaal,

het pendant van het verhaal over *Eli* in lichtere kleuren met enkele donkerder ondertonen. In een ander verhaal komt de breuk in de liefdesverhouding tussen Brenda en Neil niet voort uit de tegenstelling tussen orthodoxe en liberale geloofsopvatting, maar vindt zijn oorzaak in Brenda's typisch Joodse kinderbinding tot haar ouders, waar haar vriendje al vrij van is. De taal en het literaire patroon van Philip Roth's verhalen zijn Amerikaans, de inhoud Joods, de gevoelsverwarringen van geassimileerde Joden in de Amerikaanse samenleving.

Ook Bernard Malahud's verhalen uit de bundel *De Huwelijksmakelaar en andere verhalen*, (in Nederlandse vertaling uitgegeven bij Polak en van Gennep, Amsterdam) spelen zich af in een Joods-Amerikaans milieu, de kleine middenstandsfamilies van Brooklyn, waar hij zelf geboren werd en na beëindiging van zijn universitaire studie enkele jaren aan een middelbare avondschool les gaf. In dit modern Amerikaanse werk zijn elementen uit de Jiddische verhalen weer opnieuw te onderscheiden. Tegen de authentieke achtergrond van het Brooklynse Joodse milieu bewegen zich personages, die verwantschap vertonen met de personages uit de Ghettoverhalen. Het zijn dromers, fantasten, zonderlingen, mislukte kunstenaars of hard voor hun dagelijks brood werkende zwoegers zonder bevrediging in het materiële. Enkele verhalen naderen de uiterste grenzen van de realiteit, zoals de *Vrouw van het Meer* of breken er door heen als *De Engel Levine*, dat variaties op het oud-testamentische boek *Job* bevat, de door rampen beproefde, waarin de toon van het oud-Joodse volksverhaal uit Oost-Europa duidelijk is te herkennen, hoewel het tegelijkertijd duidelijk in Amerika is gesitueerd. Ook in andere verhalen zijn variaties van oud-testamentische motieven te onderscheiden. Sobel de knecht van de schoenmaker uit het eerste verhaal is bereid om zeven jaar voor Mirjam te dienen, zoals Jacob eens voor zijn geliefde diende. Maar deze keer lijkt het bedrog bij voorbaat uitgesloten, want Sobel mag een uit Polen geëmigreerde zonderling zijn, de Joodse Mirjam is tevens Amerikaans en weet wat ze wil.

De mensen waar Malahud over schrijft zijn naar de gangbare Amerikaanse opvattingen niet meer dan mislukkelingen. Zij hebben geen succes, niet in zaken en niet in de liefde. Zij zijn zich niet bewust, dat ze zich niet aan de hen omringende maatschappij kunnen aanpassen, stuk voor stuk zijn zij niet in staat een greep op het leven te krijgen zoals de anderen, de aangepasten, de succesvollen. Zij laten het leven door hun vingers glippen, terwijl ze plannen maken en dromen van een beter leven, waarin ze slagen kunnen, blijven ze machteloos om door de eigen inertie of de omstandigheden heen te breken, belemmerd en gekweld door hun geweten. Daar is Tonny Castelli dromend en niet tot een daad in staat in zijn armelijke snoepwinkel uit het verhaal *De Gevangenis* en Kessler, de eiersorteerder uit *Rouwbeklag*, een vervuilde oude man, die niet met mensen kon omgaan, Malahud's verhalen zijn bijzonder boeiend, omdat de lezer niet in het minst kan overzien waar het verhaal heen gaat. Ze zijn doortrokken van een zeer aparte humor en naar een climax toe geschreven amusant of schokkend en slechts een enkele maal wat geforceerd aandoend. Over alles hangt de schemering van een lichte melancholie, alsof de schrijver alleen maar wilde laten zien, hoe eenzaam dwaas en soms ook grappig de mens is.

Beb Vuyk

Idezo

Het artikeltje over 'Lesbische Liefde' in M. en W. van 12 dezer zou me niet zo gehinderd hebben wanneer het als ingezonden stuk 'buiten verantwoordelijkheid van de redactie' was verschenen. Nu het echter als officiële kopij werd opgenomen wordt de indruk gewekt, dat uw redactie hierachter staat, en dat vind ik dan wel teleurstellend (ik ben nog jong genoeg als HV-lid om voor teleurstellingen vatbaar te zijn).

Wanneer ik lees '...hoe akelig weinig de meeste mannen zich in de vrouw verdiepen en er alleen maar op uit zijn hun ejaculatie te bewerken', en wat verderop: 'De man daarentegen weet noch van het ene, noch van het andere iets af en denkt als regel alleen maar aan zichzelf', dan vind ik dat hier op een denigrerende wijze gegeneraliseerd wordt (zo van 'alle mannen zijn schoften'), met miskenning van het eerlijke streven van al diegenen die naar beste weten trachten, ook hun vrouw het hare te geven - zelfs al was het maar uit eigen belang, omdat alleen zó ook de eigen bevrediging optimaal kan zijn.

En overigens: er bestaat ook nog zo iets als gewone liefde tussen man en vrouw, waarbij niet in de eerste plaats of alleen maar de eigen bevrediging wordt gezocht, maar juist ook het geluk van de ander.

We zijn dan nu gelukkig zo ver, dat men zich niet meer hoeft te verontschuldigen voor homoseksuele, in casu lesbische, neigingen, maar dan moet men ook niet proberen, de 'schuld' op het andere geslacht te schuiven, zeker niet in zo generaliserende zin als hier gebeurde. Want dan bewijst men alleen maar, dat men toch 'ergens' een 'schuld' voelt zitten - en dat is echt niet nodig wanneer het om een gewoon natuurverschijnsel gaat.

Overigens heb ik de indruk, dat sommige vrouwen - en bepaald niet alleen lesbische! - sinds de erkenning dat ook de vrouw 'recht' heeft op seksueel geluk zich voor het niet-verkrijgen daarvan wat al te vlot beroepen op het tekort schieten van de mannelijke partner, die dan 'zo'n egoïst' is. Daarbij vergeten ze te bedenken, dat een 'recht' toch altijd door eigen inbreng veroverd moet worden, wil het behouden blijven. Met andere woorden: juist in die nieuwe verhouding heeft de vrouw haar eigen verantwoordelijkheid op seksueel gebied, evengoed als de man: gelijke rechten, gelijke plichten.

Wat dat betreft zou ik het door een vrouw (Maxine Davis) geschreven boekje 'The sexual responsibility of women' (een Fontana-pocket) ter lezing willen aanbevelen aan iedere vrouw die nog wil proberen, haar sexualiter gestrande huwelijk weer op dreef te krijgen; dat zal dan nog kunnen lukken, mits men althans bereid is, zich eerlijk af te vragen: 'Ligt het misschien aan mezelf?'

Mr. J. M. van Unen

De geachte inzender neemt het op voor de mannen, die niet allen over één kam geschoren mogen worden. Akkoord, zoals de blanke tegenover de neger soms door een soort schuldgevoel gedreven de neiging heeft zich zelf te 'zwart' te maken, zo is het wel mogelijk dat ik als 'man' te zeer onder de indruk ben van het onrecht dat mannen vrouwen aangedaan hebben en aandoen. Het onderzoek dat ik bespreek en datgene wat vele sexuelogen gevonden hebben wijst er echter op dat het beeld van Mr. van Unen voorlopig nog een wensdroom is. En of we in deze fase de vrouw al op haar plichten moeten gaan wijzen? Juist in het verband met erotische sexualiteit heeft het woord plicht zeker in de mond van de partner een onaangename bijklank.

D. V. W. D. Schenk

De huidige positie van Wagner

In de muzikale rubriek van dit blad spuugt Leo Hoost zijn gal uit over Wagner; terecht. De emotionele geladenheid is de heer Hoost echter te machtig en hij heeft in zijn cri de coeur zich daardoor te veel laten meeslepen; overigens zeer begrijpelijk. De privé-mens, de 'politicus', de agitator ontzag niets en niemand, vooral als het er om ging zijn kunstwerken bekend en vooral zichzelf beroemd te maken. Men zou hem als een voorbeeld van de anti-humanist kunnen beschouwen en als zodanig verdient hij ook de belangstelling van de humanisten.

Hoost erkent de importantie van Wagner's muzikale nalatenschap, die volgens hem echter te niet wordt gedaan door de verderfelijke mensbeschouwing, die er 'onlosmakelijk' mee verbonden is.

Wij zien graag een genius uit vervlogen tijden als één geheel en dat is meestal ook wel juist, maar dit antipathieke genie, het fenomeen Wagner moet m.i. uit elkaar gerafeld worden, want hij is gespleten en het is zelfs moeilijk een dergelijke gespletenheid bij een andere figuur in de kunstgeschiedenis aan te wijzen. De dichter Wagner, beter gezegd de librettist is tegenwoordig praktisch dood, want wij kunnen meestal de immorele, wanstaltige, bombastische en weerzinwekkende verhalen van zijn opera's niet meer pruimen. Deze teksten lijden als het ware een kwijnend leven, dit povere bestaan van zijn woorden is uitsluitend te danken aan de tonen, die hij er aan toegevoegd heeft. Maar helaas moeten we niet alleen de geestelijke mens uit elkaar halen, ook zijn kunstwerken, omdat hij zich bijna uitsluitend heeft geuit in de kunstvorm, waarvan de ijdelruit het meeste succes verwachtte en ook heeft verkregen.

De opera, deze merkwaardige en meestal twijfelachtige combinatie van toneel, orkestrale muziek en overdreven zangprestaties staat bij het grootste deel van het publiek in hoog aanzien. Voor de ontwikkeling - en niet de vooruitgang - van het muziekdrama zoals W. het zelf noemt, heeft hij een geweldige betekenis gehad, maar de laat-romantische teksten zijn voor ons mensen van deze tijd eigenlijk niet meer te accepteren.

Geheel anders staat het met zijn muziek. Wij moeten Wagner eigenlijk niet meer zien, maar wel

horen. De uitdrukkingmogelijkheden, vooral op harmonisch terrein zijn door hem belangrijk uitgebreid. Hij heeft het orkest verrijkt met door hem zelf uitgevonden instrumenten; zijn orkestratievermogen kan nauwelijks te hoog worden gewaardeerd. Alleen zijn sympathiekere tijdgenoot Berlioz heeft hem daarin overtroffen. Zijn rijkdom aan melodie was verbluffend en het is merkwaardig dat de schoonheid van vele zijner operafragmenten soms toch antipathiek aandoet; misschien een soort diffusie van zijn slechte eigenschappen. Het is jammer dat deze man zich praktisch alleen in opera's heeft uitgesproken; een meesterwerk als de Siegfried Idylle voor kamerorkest is een uitzondering op de regel van de componist.

De grote ouvertures en tussenspelen van zijn opera's zijn in de concertzalen niet weg te branden en beslist niet alleen in Duitsland. Zijn weerklank in Frankrijk en invloed op de Franse muziek was van grote omvang. Men heeft eens aan de Frans-joodse Montoux, die altijd zijn creatieve tijdgenoten heeft gepropageerd, gevraagd welke muziek hij aan het einde van zijn leven bij preferentie ten gehore bracht. Het antwoord luidde: Beethoven, Brahms en Wagner.

Ook in zijn muziek heeft de duivelse tovenaars met tonen de zelfbeperking slechts zelden in acht genomen - een typisch verschijnsel van de latere romantiek - hem wordt dit verweten - bij figuren als Bruckner, Mahler en Strauss, die veel minder te zeggen hadden dan hij, wordt er zelden over gesproken.

De invloed op de componisten, die na hem kwamen, is groot geweest en is eigenlijk nog altijd niet geheel uitgewerkt. De vergelijking 'hoe groter geest, hoe groter beast' gaat meestal mank, is slechts een halve waarheid, maar past in vele opzichten wel bij Wagner.

Met een zekere tegenzin heb ik deze afkeer inboezemende componist trachten te verdedigen maar het was wel nodig, uiteindelijk heeft hij het mensdom toch ook wel wat goeds geschonken. Een problematische figuur met vóór- en tegenstanders is hij altijd geweest en zal hij altijd blijven, hij was dan ook geen kerel uit één stuk.

F. Bongers

leven sverz ekering op index benad ering basis

Aurora

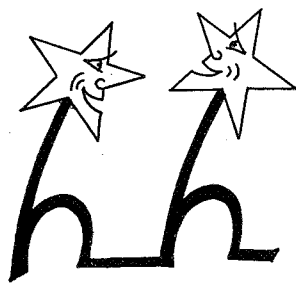
Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).



'Ha-ha'

DE MENS,

WINKLER

brug tussen twee werelden

Dr. Winkler, arts en psychiater in New York, beschrijft helder en praktisch de mogelijkheden voor de moderne mens om langs de weg van het bewustzijn en de zelfkennis tot evenwicht en harmonie te komen.

'Ik hoop dat dit bescheiden en opvallend zakelijke boek gelezen zal worden door ieder die wil leven'. (N.Y. Herald Tribune)



LEMNISCAAT

Verkrijgbaar in de boekhandel f 8.90

Op 13 juli 1965 is toch nog onverwacht overleden onze lieve vader, groot- en overgrootvader

EMMANUEL VAN PRAAG

weduwnaar van Saartje Vleeschhouwer
in de leeftijd van 81 jaar.

Uit aller naam
J. P. van Praag
Voorburg

ANNONCES

Wij vragen voor onze zoon (20 jaar) leerling Kweekschool een **prettig te-huis** te Nijmegen of omgeving.

Brieven onder nr. MW 192 aan het bureau van dit blad.

Beschaafde vrouw, veelzijdige interesse, **zoekt cont.** met vrije heer tot ± 55 jr.

Brieven onder nr. MW 191 aan het bureau van dit blad.

Voor onze dochter (19 jr), die medio sept. een cursus van circa een $\frac{1}{2}$ jr. gaat volgen (informatrice N.S.) een **prettige kamer gezocht in Utrecht** of dir. omgev. (weekends afw.).

Goedhart, Kraneweg 59, Groningen
Tel. 05900 - 3 79 22.

Jongeman (29), donker haar en resse, **zoekt cont.** met vrije heer tot teressen en hobbies z.s.k.m. lief en **goed meisje tot 28 jr.** Wie schrijft eens? Alle brieven - liefst m.f., o.e.r. - worden beantw.

Brieven onder nr. MW 193 aan het bureau van dit blad.

het wonder

samengesteld door:

Drs. D. Braun O.F.M., P. N. Kruyswijk, Prof. Dr. G. A. Lindenboom, Ds. G. van Loenen, J. J. C. Marlet, zenuwarts, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. D. H. Prins, Prof. Mag. Dr. E. C. F. A. Schillebeeckx O.P., Ds. P. Simoons, Dr. I. Vijlbrief, Drs. J. A.M. Weterman.
(Uitgave N.G.C. no. 26)

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 26.

BEZITSVORMING

samengesteld door Dr. W. Albeda, Dr. A. van Biemen, Ir. G. J. Braat, Drs. H. J. D. Dieters, Drs. J. M. Th. Loeffen, Dr. E. Nordlohne, Drs. A. W. H. J. Quaadvlieg, J. Reehorst en Drs. J. M. den Uyl.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. no. 27.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,

wil een blad zijn voor de verdieping van de humanistische overtuiging

In het komende nummer o.a.

M. Marcenaro-Huygens: Ontmenselijking van de muziek.

H. J. Roethof: Europa, de wereld, het humanisme.

Libbe van der Wal: Aan de wieg van de humanistiek.

P. Krug: Dialoog tussen Oost en West.

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.



HUMANISTISCHE STICHTING

SOCRATES

Postbus 114, Utrecht

Giro 582293

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de „Vegetarische Bode”. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.

Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2, postgiro 201587.

„De motivering van de Godsdienstvrijheid
bij Dirck Volckertszoon Coornhert”

door Dr. H. Bongers.

Dit boek is een waardevol bezit voor hen, die belangstellen in de geschiedenis van de idee der verdraagzaamheid.

Prijs f 4,25 - ingenaaid - 180 pagina's.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER-DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.